

La distribució de la renda

Josep Lladós Masllorens

PID_00241428

Temps mínim previst de lectura i comprensió: **3 hores**

Índex

Introducci3.....	5
1. Distribuci3 funcional.....	7
2. Distribuci3 personal.....	11
3. Distribuci3 territorial.....	24

Introducció

La naturalesa de la distribució de la renda en l'interior d'una economia i la seva evolució en el temps ens aproxima el grau de benestar de la població, i és una peça clau en l'anàlisi de l'equilibri en el binomi eficiència-equitat. Per al progrés econòmic i social no és suficient amb la capacitat de generar més renda de forma sostinguda, també és essencial avaluar com les rendes generades s'han distribuït entre els agents del sistema econòmic.

Tant la recent crisi financera, com la perllongada expansió econòmica anterior, han afectat el potencial de desenvolupament econòmic i modificat sensiblement la seva distribució de la renda entre els diferents factors productius de l'economia espanyola.

En estudiar com es reparteix la renda en l'interior d'una economia, hem de tenir present que aquesta distribució té tres dimensions diferents, que donen lloc a tres anàlisis de naturalesa distinta:

- Funcional: parlem de distribució funcional de la renda quan ens referim a com es distribueix la renda entre els factors productius (principalment, entre treball i capital).
- Personal: parlem de distribució personal de la renda quan ens referim a com es distribueix la renda entre les famílies o els individus.
- Territorial: parlem de distribució territorial de la renda quan ens referim a com es distribueix la renda entre diferents territoris (generalment, entre comunitats autònomes).

1. Distribució funcional

En aquest cas, ens referim a com es reparteix la renda entre els diferents factors productius de l'economia espanyola. Es tracta, doncs, d'una distribució primària, ja que ens informa de la retribució que atorga el mercat a l'aportació de cadascun d'aquests factors al valor afegit brut generat.

Hi ha dues grans fonts de renda, associades a la utilització dels factors treball i capital, recollides en dos grans agregats macroeconòmics:

- La remuneració dels assalariats, que inclou els salaris més les cotitzacions socials (de l'ocupador i de l'empleat). El salari brut només inclou les cotitzacions socials de l'empleat.
- L'excedent brut d'explotació i d'altres, que inclou els beneficis empresarials obtinguts per l'activitat pròpia de l'empresa i altres rendes del capital o mixtes, com els interessos, els lloguers o els ingressos dels treballadors no assalariats (autònoms), entre d'altres.

La taula ens mostra l'evolució de la distribució funcional al llarg dels darrers quinze anys.

La taula 1 ens mostra com s'ha modificat la distribució del VAB a cost de factors (és a dir, eliminant els impostos sobre la producció i les importacions nets de subvencions) entre les diferents fonts de renda:

Distribució funcional de la renda

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Remuneració assalariats	54,56 %	54,27 %	54,36 %	54,17 %	54,13 %	54,12 %	54,66 %	54,90 %	55,54 %
Excedent brut Explotació rendes propietat netes	45,44 %	45,73 %	45,64 %	45,83 %	45,87 %	45,88 %	45,34 %	45,10 %	44,46 %
Producte interior brut (cost de factors)	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	1999-2007	2007-2014
Remuneració assalariats	56,59 %	56,14 %	56,04 %	55,55 %	53,35 %	52,98 %	53,06 %	0,97 %	-2,48 %
Excedent brut Explotació rendes propietat netes	43,41 %	43,86 %	43,96 %	44,45 %	46,65 %	47,02 %	46,94 %	-0,97 %	2,48 %

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

Renda nacional bruta	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %	0,00 %	0,00 %
----------------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	--------	--------

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

Durant el cicle expansiu, fins a l'any 2007, es pot observar una certa estabilitat en la participació de la remuneració dels assalariats en la renda. En esclatar la crisi financera, aquesta participació àdhuc augmenta com a resulta de l'impacte negatiu de la recessió en els resultats empresarials. En canvi, l'ajust posterior, sustentat en la reducció salarial i la forta destrucció d'ocupació, fa minvar sensiblement el pes de la remuneració dels assalariats en la renda nacional.

També és important tenir present que, tot i superar àmpliament el pes de les rendes del capital, cal tenir en compte que l'evolució de les cotitzacions socials, associades al desenvolupament d'un sistema de benestar social, influeix positivament en l'evolució de la remuneració dels assalariats.

Reflexió

Tanmateix, caldria pensar si l'evolució dels salaris no seria més expansiva si no hi hagués prestacions socials, ja que el treballadors probablement demanarien salaris més elevats si haguessin de fer front, sense cobertura pública, a contingències com l'atur, les pensions o la sanitat. En aquest sentit, el desplegament de les prestacions per part del sector públic fa una funció important d'estabilització de l'economia.

De fet, durant el darrer període d'expansió econòmica, les cotitzacions socials pagades per les empreses i administracions públiques van avançar a un ritme encara més elevat que els sous i salaris, representant per si soles més del 21 % de la remuneració dels assalariats. Amb l'esclat de la crisi, el seu comportament, però, és més recessiu que en el cas de les rendes salarials.

Evolució de les cotitzacions socials pagades per empreses i administracions

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Participació en la remuneració als assalariats	20,94 %	21,11 %	21,40 %	21,44 %	21,48 %	21,51 %	21,68 %	21,79 %	21,67 %
Participació en el producte interior brut a cost de factors	11,43 %	11,46 %	11,63 %	11,61 %	11,62 %	11,64 %	11,85 %	11,96 %	12,04 %
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	1999-2007	2007-2014
Participació en la remuneració als assalariats	21,06 %	20,53 %	20,79 %	20,83 %	20,88 %	20,85 %	21,01 %	0,73 %	-0,66 %
Participació en el producte interior brut a cost de factors	11,92 %	11,52 %	11,65 %	11,57 %	11,14 %	11,05 %	11,15 %	0,61 %	-0,89 %

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

Un mètode complementari per estudiar l'evolució de la remuneració per assalariats d'una economia és analitzar quin ha estat el comportament dels seus components:

- D'una banda, el nombre d'assalariats dins l'ocupació. És a dir, el que s'anomena *taxa d'assalarització* i que es calcula com la ràtio entre els llocs de treball assalariats i el conjunt de llocs de treball de l'economia. Només aquells llocs de treball que estan ocupats per treballadors per compte d'altri generen rendes que són considerades com a remuneracions d'assalariats. No és el cas, en canvi, d'aquells que treballen per compte propi. Així, si els assalariats guanyen pes en l'ocupació, la remuneració per assalariats augmenta en relació amb les rendes dels autònoms.
- De l'altra, el que s'anomena el cost laboral unitari. És a dir, la relació existent entre el salari percebut per cada treballador assalariat i el seu nivell de productivitat. D'aquesta manera, si els salaris augmenten més ràpidament que la productivitat del treballador, el cost laboral unitari també creix i, amb ell, s'incrementa el pes de la remuneració per assalariats amb la renda.

De l'anàlisi de l'evolució d'aquests components es pot extreure l'evidència d'un comportament diferenciat entre períodes. Les dades es calculen segons hores efectivament treballades en lloc de nombre de treballadors, a fi de tenir en compte l'efecte del pes creixent de l'ocupació parcial en l'economia espanyola. El pes de la remuneració per assalariats toca sotre l'any 2008, coincidint amb la fi del període alcista del cicle econòmic, i per tant s'analitza el comportament fins i a partir d'aquell moment.

Evolució dels components de la remuneració per assalariats

	1999-2008	2008-2014
Variació de la taxa d'assalarització	4,07 %	-0,57 %
Variació del cost laboral unitari	-0,89 %	-3,76 %
Pes de la remuneració d'assalariats en el PIB	2,02 %	-3,53 %

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

S'observa com la progressió de la remuneració per assalariats es correspon essencialment a un fort creixement de la taxa d'assalarització mentre que la davallada posterior està principalment relacionada amb un fort descens del cost laboral unitari. Les rendes salarials van guanyar pes perquè la contractació laboral va augmentar durant l'expansió econòmica, i han perdut influència en la crisi financera perquè l'ajust de rendes salarials i ocupació ha estat molt més intens que la caiguda de l'activitat econòmica.

A fi de comprendre millor com ocupació i salaris han influït en la distribució funcional de la renda durant aquest període, s'ha calculat la taxa mitjana anual d'evolució d'aquests dos elements durant el període analitzat. Els resultats

mostren com l'expansió econòmica va acompanyar l'increment d'ocupació també d'augmentos salarials importants mentre que, en canvi, és la destrucció de llocs de treball assalariats el principal factor determinant de la disminució de la remuneració dels assalariats. Pel que fa al salari mitjà, modera molt la seva evolució fins al punt de disminuir el seu import en els anys més durs d'ajust econòmic (2013-2014).

Taxa mitjana creixement anual

	1999-2008	2008-2014
Salari per hora treballada	3,91 %	0,98 %
Hores treball assalariat	3,60 %	-3,07 %

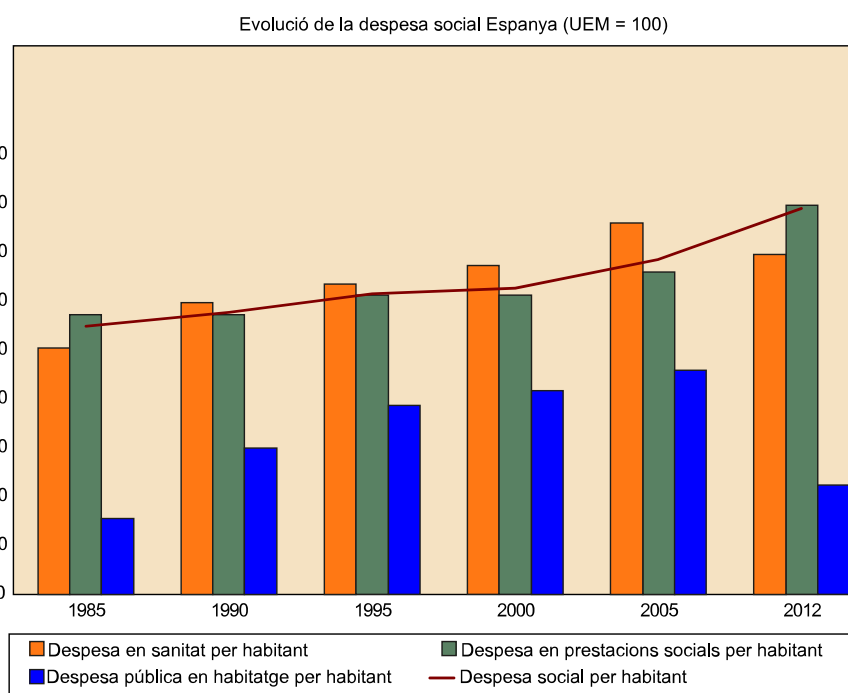
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

En qualsevol cas, el pes relatiu de les remuneracions dels assalariats és inferior al de les principals economies europees, a causa de diversos factors:

- La persistència de l'atur en l'economia espanyola, ja que l'evolució de la remuneració dels assalariats depèn tant del comportament dels salaris bruts (és a dir, incloent-hi les cotitzacions socials) com de l'evolució dels assalariats. En aquest sentit, la taxa d'ocupació se situa per sota de la mitjana europea.
- Una estructura productiva amb una presència predominant d'empreses de dimensió mitjana i petita també dificulta l'avenç de la taxa d'assalariació (és a dir, el percentatge d'ocupats que són assalariats).
- El dinamisme inversor dels anys recents, per cobrir acceleradament el dèficit de capitalització de l'economia espanyola, que dona lloc a un consum de capital fix molt elevat, en un context de ràpid progrés tecnològic que facilita la substitució de treball.
- Els nivells de productivitat del treball depenen bàsicament de la tecnologia, la formació, l'esforç en innovació i la capitalització del procés productiu. Actualment, els registres assolits per l'economia espanyola encara són inferiors a les principals economies de la Unió Europea, la qual cosa limita les possibilitats de remuneració del treball.
- El biaix de l'especialització productiva en activitats d'escassa intensitat tecnològica, que dificulta l'assoliment de nivells tant de productivitat com també de remuneració salarial més elevats.

2. Distribució personal

Pel que fa a la distribució personal de la renda, cal posar de manifest l'esforç de solidaritat dut a terme en els darrers vint-i-cinc anys, en bona part gràcies a l'acció redistributiva de l'Estat i a l'endegament de les polítiques de benestar social. Fins a l'arribada de la crisi financera, el pes de les prestacions socials dins dels ingressos familiars havia mostrat una tendència a l'alça.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Banc d'Espanya.

En la mesura que les rendes salarials representen la major part de la renda nacional, els elements distributius en un àmbit personal depenen en bona mesura de l'evolució de l'ocupació i del salari per ocupat. Però en una economia que va desenvolupar amb molt endarreriment els elements redistributius característics de l'Estat del benestar, fou també l'augment de la despesa social el fet que més va contribuir a una distribució de la renda personal molt més equitativa durant gran part dels anys vuitanta i noranta que l'existent en períodes anteriors.

En assolir-se paràmetres distributius similars a les economies del nostre entorn proper, i augmentar el grau d'integració econòmica amb els socis europeus, les pautes distributives es van modificar més lentament, condicionades pels efectes de la interdependència internacional sobre el marge d'actuació de les polítiques econòmiques. Així, si bé durant les fases alcistes del cicle econòmic la distribució personal de la renda es fa més homogènia, a mesura que augmenta l'ocupació i milloren els salaris, es detecta un esgotament d'aquesta tendència

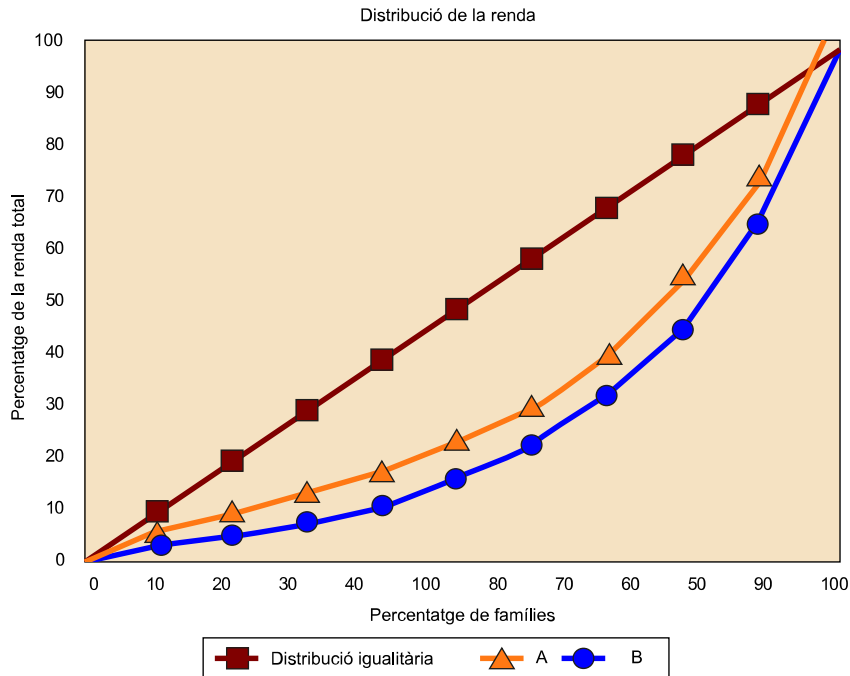
fins i tot abans de l'esclat de la crisi financera. Ni en períodes de fort creixement de l'ocupació a Espanya (2000-2007) la distribució de la renda ha tingut un perfil marcadament més equitatiu.

Un dels indicadors més utilitzats per mesurar el grau de desigualtat en la distribució de la renda entre els individus d'una societat és l'índex de Gini. Per a comprendre l'índex de Gini, caldria explicar prèviament la seva representació gràfica.

Per calcular l'índex de Gini, es fa servir l'àrea de la superfície que es troba entre la corba de Lorenz i la diagonal. Aquesta superfície es diu *àrea de concentració*. L'índex de Gini és un índex de concentració de la riquesa i equival al doble de l'àrea de concentració. El seu valor estarà entre zero i cent. Com més pròxim sigui l'índex de Gini a un valor cent, més gran serà la concentració de la riquesa; com més pròxim a zero, més equitativa és la distribució de la renda a aquest país.

Com es calcula la corba de Lorenz?

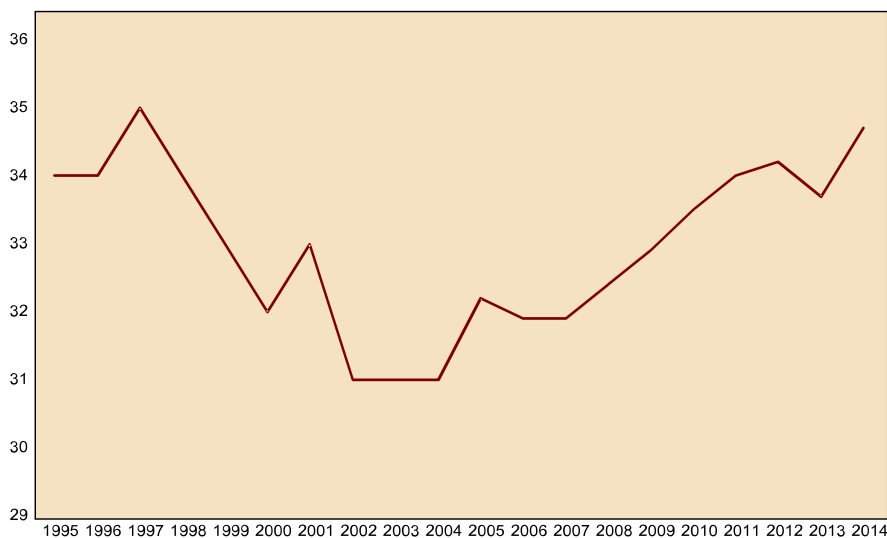
Per calcular l'índex de Gini, cal construir prèviament la corba de Lorenz. Es tracta d'una forma gràfica de mostrar la distribució de la renda en una població. En aquesta corba, es relacionen els percentatges acumulats de població amb percentatges acumulats de la renda que aquesta població rep. En l'eix de coordenades (horitzontal), es representa la població ordenada de manera que els percentils de renda més baixa queden a l'esquerra i els de renda més alta queden a la dreta. L'eix d'ordenades (vertical) representa les rendes.

En la gràfica, es mostra com a exemple la representació de dos països imaginaris, l'un en blau i l'altre en taronja. La distribució de la renda al país blau és més desigual que al país taronja. La línia diagonal marró mostra la situació d'un país en el qual tots i cadascun dels individus obtenen exactament la mateixa renda; seria l'equitat absoluta. Com més pròxima sigui la corba de Lorenz de la diagonal, més equitativa serà la distribució de la renda d'aquest país.

Els resultats ens mostren una acceleració de la desigualtat en la distribució de la renda disponible que duu aquest indicador de dispersió a nivells molt superiors a la mitjana de les economies que configuren la Unió Europea. La taula que s'acompanya ens mostra informació rellevant sobre les pautes de distribució de la renda generada entre la població i la seva evolució en el temps.

Evolució desigualtat distribució de la renda personal disponible a Espanya
–índex de Gini–

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

D'una banda, es posa de manifest que la crisi financera va conduir a una més gran desigualtat distributiva no només a Espanya, sinó també en el conjunt d'economies europees. Si s'observa la distribució de les rendes generades pel mercat sense la interferència de les polítiques socials, el valor de l'indicador de desigualtat creix tant per a la Unió Europea com també per al grup que configura l'eurozona.

Evolució de la distribució personal de la renda disponible (índex de Gini)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Espanya	32,2	31,9	31,9	32,4	32,9	33,5	34,0	34,2	33,7	34,7
UE-27	30,6	30,3	30,6	31,0	30,6	30,5	30,8	30,4	30,5	30,9
Eurozona	29,4	29,4	30,0	30,5	30,3	30,3	30,6	30,4	30,7	31,0

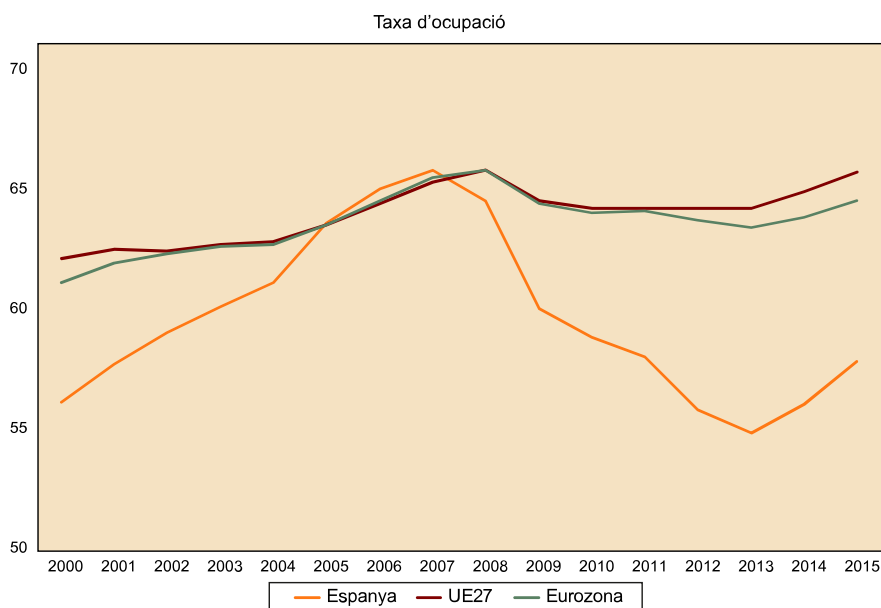
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades d'Eurostat.

Evolució de la distribució personal de la renda sense transferències socials (índex de Gini)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Espanya	46,0	45,6	45,4	43,4	44,5	46,8	48,8	48,7	49,3	50,9
UE-27	49,7	50,2	49,5	49,5	49,5	50,0	50,6	50,8	51,3	51,8
Eurozona	48,2	49,7	49,3	49,0	48,8	49,6	50,4	50,4	51,3	51,9

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades d'Eurostat.

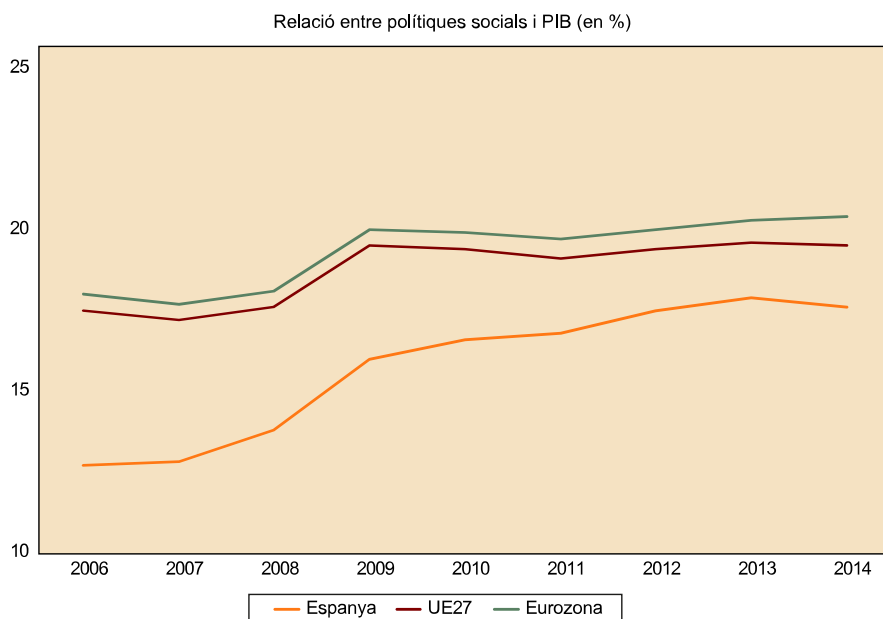
El valor d'aquesta desigualtat generada pel mercat és similar en totes les economies, però s'ha accelerat molt més en el cas de l'economia espanyola, com a resultat del fort ajust de l'ocupació i de la contenció de les rendes salarials.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades d'Eurostat.

Quan la desigualtat s'analitza des de la perspectiva de la renda disponible (és a dir, tenint en compte l'acció redistributiva del sector públic a través dels impostos i les transferències socials), els resultats ens mostren com la distribució personal de la renda és molt més desigual a Espanya que en els seus socis europeus. La dispersió en el repartiment de la renda fins i tot és més elevada que en comparació amb les altres economies que també formen part de la Unió Monetària i que, per tant, també han tingut menys marge d'actuació en política econòmica per gestionar els efectes de la crisi.

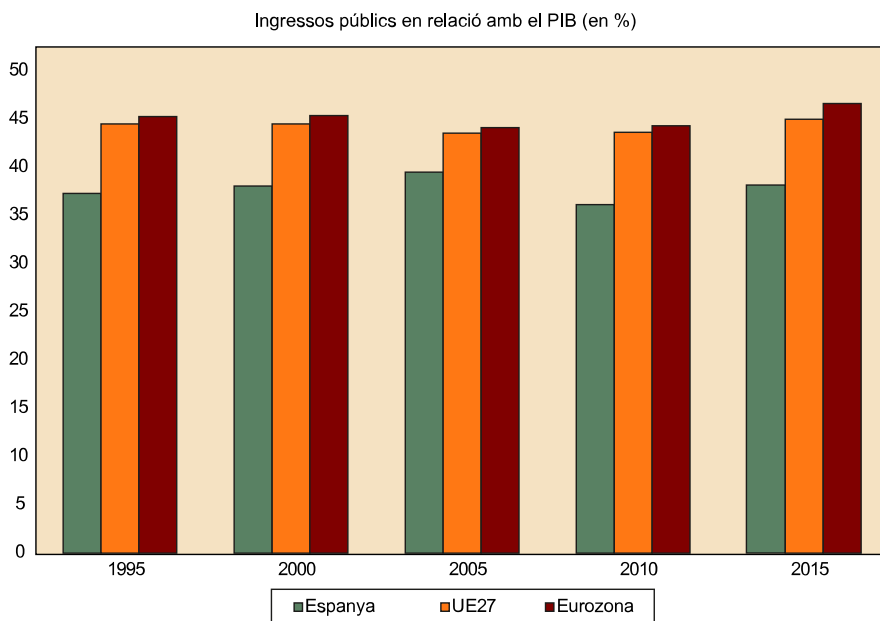
Aquest resultat és indicatiu de menys capacitat de les polítiques socials a Espanya per a esmenar la desigualtat generada pel mercat. Aquesta eficàcia més petita es correspon essencialment amb una dotació molt inferior de recursos per a les polítiques socials. Aquesta dotació relativa més petita s'ha vist agreujada per les polítiques d'austeritat aplicades per afrontar els efectes de la crisi financera sobre les finances públiques.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades d'Eurostat.

D'aquesta manera, si l'economia espanyola presenta nivells de desigualtat més elevats, és perquè la capacitat redistributiva de les polítiques fiscals i socials és molt inferior. Així, mentre que l'any 2014 l'acció redistributiva dels governs europeus reduïa de mitjana un 40,4 % la desigualtat existent, només ho feia un 31,8 % en el cas espanyol.

Probablement, la intensitat més petita de les polítiques públiques en l'àmbit de les polítiques socials està estretament vinculada al pes més petit dels ingressos del sector públic en l'economia en comparació amb els socis europeus. La distància és important, i ha crescut sensiblement durant la recent crisi econòmica. A diferència d'altres economies de l'entorn proper, la crisi va conduir els ingressos econòmics a nivells molt inferiors als prèviament existents. Evidentment, la destrucció d'ocupació, la recessió econòmica i el fort deteriorament de l'activitat de construcció van laminar les bases impositives i dificultar el seu potencial de recaptació. En canvi, en el cas dels socis europeus, el comportament dels ingressos públics és més estable i la recuperació de la recaptació perduda és molt més ràpida en el temps.

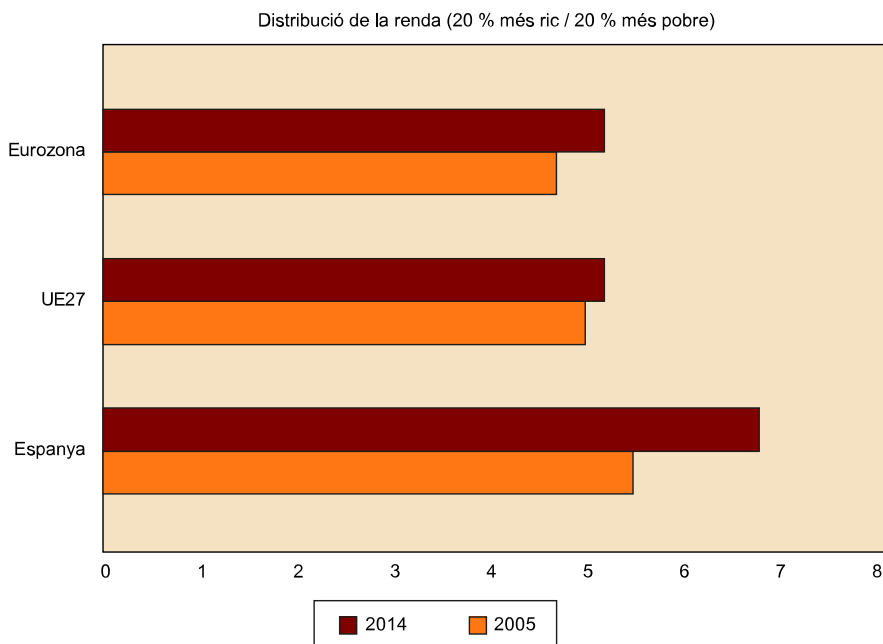

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades d'Eurostat.

Les diferències persistents en els nivells i l'evolució dels ingressos s'expliquen tant per les característiques de l'estructura impositiva a Espanya –tradicionalment molt concentrada en la imposició directa sobre el treball i les rendes generades per l'activitat immobiliària–, com també per la presència de comportaments d'elusió i frau fiscal, associats a diferències sensibles en el tracte fiscal entre diferents fonts de renda (personals davant societàries) i a una presència important d'economia submergida.

Una dimensió de la creixent desigualtat és que sovint oculta una polarització més gran entre els extrems de la distribució de la renda. D'aquesta manera, s'utilitza un indicador alternatiu com a mesura del grau d'equitat en el repartiment dels ingressos que és conegut com a índex 80/20, que compara la renda percebuda pel conjunt del 20 % dels ingressos més elevats amb la capturada pel 20 % dels ingressos més baixos. Els resultats ens indiquen no només que aquesta distància entre extrems se situa a nivells molt superiors a la mitjana europea, també ens mostren que la polarització ja era més elevada abans de la crisi i que durant la recessió ha crescut de manera accelerada. La distància entre els que guanyen més i els que guanyen menys a Espanya és molt més gran que en les economies del nostre entorn proper.

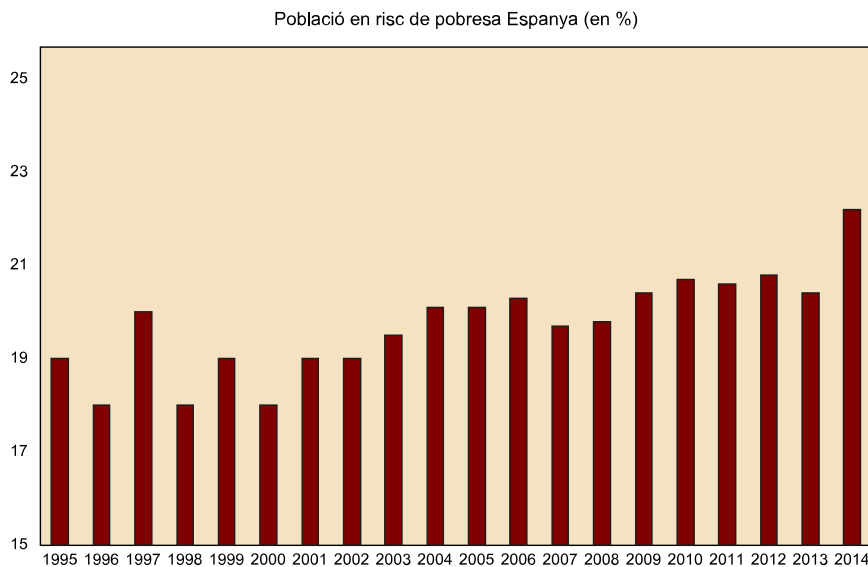

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades d'Eurostat.

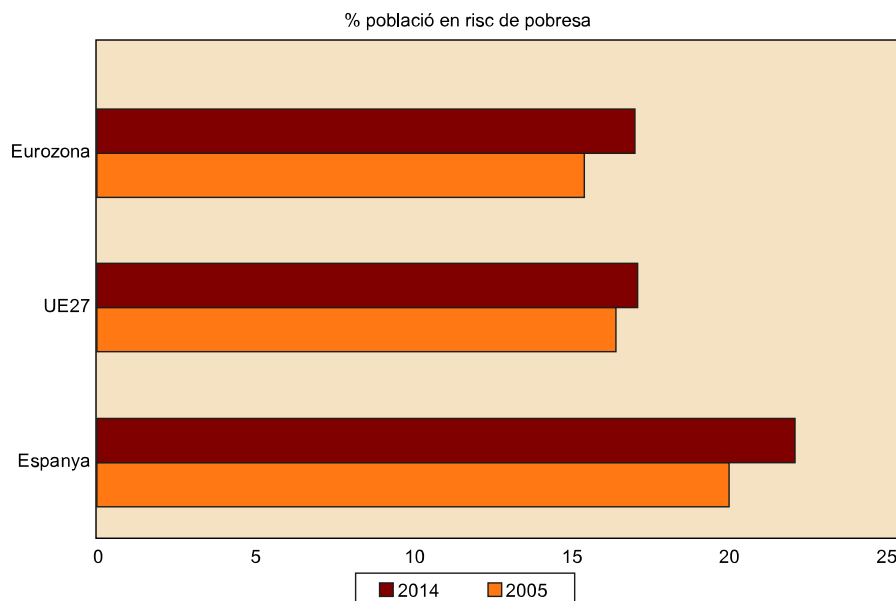
Una de les conseqüències directes de la desigualtat més gran i del grau més petit d'ocupació laboral és el creixement del percentatge de població en risc de pobresa a Espanya. Aquest increment del nombre de persones en risc d'exclusió va ser encara més ràpid que en el cas dels socis europeus.

Si bé efectivament aquest indicador va créixer sensiblement durant la recessió de finals de començament del segle XXI, una anàlisi de la seva evolució en un període més ampli de temps ens indica la persistència d'una part important de la població en situació de risc d'exclusió social, fins i tot en les èpoques de forta expansió econòmica. Diferents factors ajudarien a explicar la presència d'un llindar significatiu de pobresa a Espanya, com l'escassa qualificació, les dificultats per accedir al mercat de treball o la limitada extensió i generositat dels subsidis, prestacions i pensions públiques.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

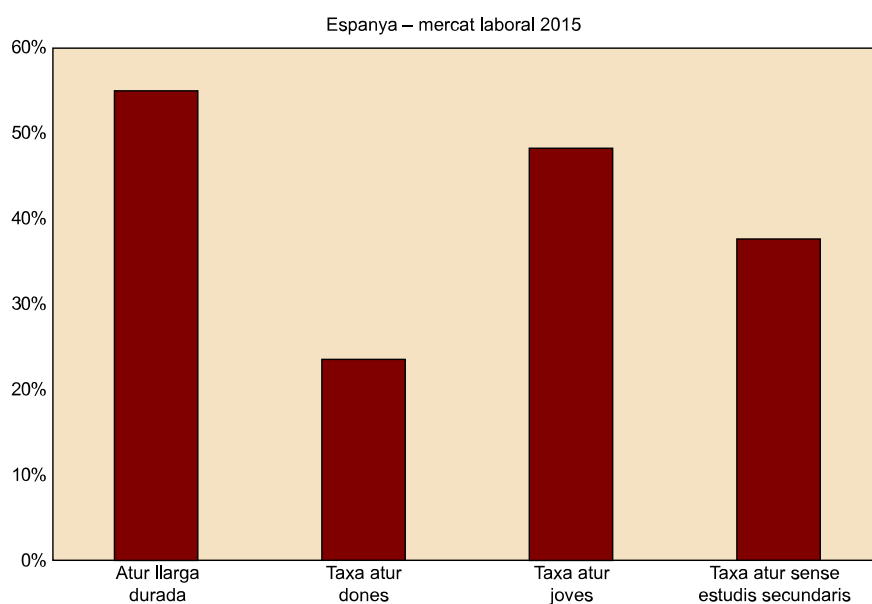
Tal com ha succeït amb la polarització de les rendes, la taxa de pobresa ja era superior a la mitjana europea abans de l'esclat de la crisi financera, i ha evolucionat molt més a l'alça durant la recessió que en el cas dels principals socis de l'economia espanyola.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades d'Eurostat.

La presència d'estrats socials de pobresa de difícil dissolució és considerable fins i tot en les comunitats autònomes amb nivells de renda més elevats. Un altre aspecte distintiu del creixement del risc d'exclusió social és que aquest ha augmentat principalment entre la població més jove, a diferència d'èpoques anteriors, en les quals la població amb més edat era també la més vulnerable a la pobresa.

Un element determinant d'aquest comportament és la desigual incidència de l'atur entre els diferents col·lectius d'individus. La incidència més gran de l'atur entre la població menor de 24 anys, les dificultats més grans per assolir un lloc de treball estable per part de la població amb menys nivell educatiu, la menor participació en el mercat laboral de la població femenina i la llarga permanència de temps en l'atur incideixen sobre les perspectives d'aconseguir una renda; descapitalitzen el capital humà; dificulten la seva reinserció laboral en un context de canvis tecnològics accelerats i de ràpida obsolescència dels coneixements; atempten contra la igualtat d'oportunitats; i amenacen amb l'exclusió social.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

No hauria de sorprendre que Espanya sigui el país on més ha crescut la desigualtat i on més grans són els riscos de pobresa i exclusió social, atès el desorbitat augment de l'atur. Per als més joves, sobretot, s'ha perdut la correlació entre qualificació i ingressos. El principal impulsor de la desigualtat social a Espanya ha estat l'absència d'oportunitats d'ocupació.

Desocupació i retrocés de polítiques socials van eixamplar una bretxa social que ja creixia abans de la crisi per la competència global i un canvi tecnològic que eliminava llocs de treball i automatitzava moltes tasques rutinàries i repetitives. La societat digital exigeix noves habilitats en el lloc de treball, i qüestiona la vigència de les capacitats i competències existents.

Les periòdiques reformes legislatives del mercat laboral que resulten en més segmentació, abús de l'ocupació precària, desequilibri salarial entre gèneres i una elevada rotació tampoc han ajudat a construir una societat més equitativa. Mitiguen les penúries de la desocupació, però els afectats solen tenir menys opcions de formació i reben retribucions poc coincidents amb el seu rendiment. I quan l'ingrés principal d'una llar procedeix de fonts inestables, evadir-se definitivament del llindar de pobresa és una tasca complexa. D'aquesta

manera, la persistència de la dualitat en el mercat de treball ha allunyat estrepitosament la relació entre remuneració i productivitat, en els nivells inferiors de l'escala salarial i principalment en la cúspide.

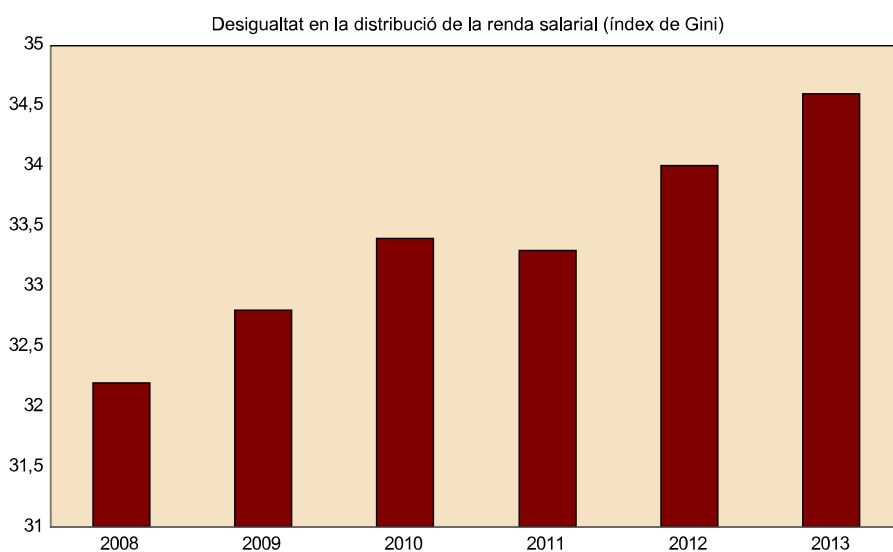
Quins són els efectes econòmics de la desigualtat?

Les polítiques redistributives ben dissenyades i orientades adequadament no només fomenten societats més justes. També posen les bases per fer-les més pròsperes, perquè creixement i equitat són dos objectius complementaris. Se sap que ampliar la distància entre privilegiats i desvalguts és un negoci pèssim que posa el germen de crisis futures, ja que una societat menys cohesionada té menys capacitat per invertir en capital humà. Les capes socials menys opulentes veuen limitades les seves oportunitats per assolir una educació de qualitat, oferir un rendiment productiu elevat i progressar socialment. Si el creixement econòmic no va acompanyat d'una cohesió social més gran, el cicle expansiu es fa molt més curt. Obliden que no hi ha res més empobridor que una excessiva desigualtat.

Quan l'augment de la desigualtat es produeix en època de recessió, i es respon a l'increment del dèficit públic amb retallades de prestacions i augments impositius, s'incorre en el risc de generar un despropòsit fiscal que és encara més nociu, ja que trasllada la desigualtat generada pel mercat a la renda disponible de les famílies. En aquests casos, l'asimetria aflora tant entre els nivells d'ingrés com entre les seves diferents fonts, fins al punt que el sistema fiscal desdibuixa el seu caràcter progressiu, ja que diferents estratègies d'enginyeria fiscal permeten a les grans fortunes i corporacions optimitzar el pagament d'impostos.

Argúcies fiscals i retallada de prestacions indueixen un procés que es retroalimenta en favor dels que més capacitat tenen per invertir i percebre les rendes de menys gravamen fiscal. En darrera instància, i en un context de creixent desocupació, el diferent tracte atorgat a les rendes del capital o a diverses figures societàries en relació amb les rendes del treball pot acabar qüestionant la sostenibilitat de l'Estat del benestar.

A una desigualtat més gran també ha contribuït una creixent dispersió en el repartiment de les rendes salarials. És a dir, la distribució es fa menys equitativa perquè moltes persones han perdut la seva feina i, amb ella, unes rendes salarials que necessàriament seran superiors a la prestació social que, en el millor dels casos, puguin percebre. Però també ha crescut perquè les diferències salarials s'han fet més grans entre la població que està ocupada.

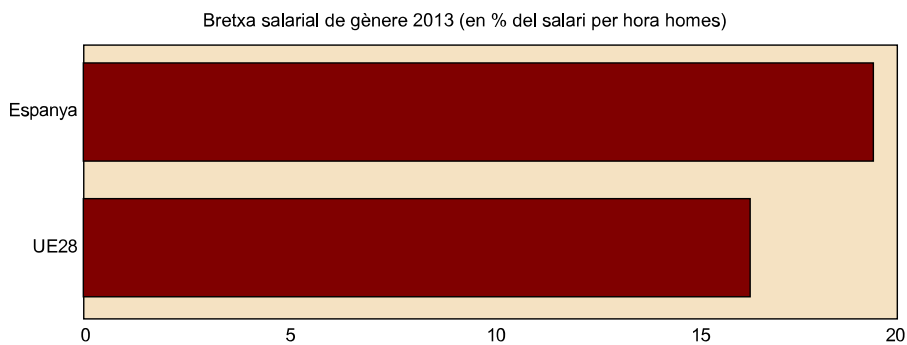
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

Hi ha diferents motius que explicarien aquesta dispersió més gran en els salaris. Evidentment, hi ha diferències importants en els nivells de productivitat entre les empreses i els diferents sectors productius que haurien de donar lloc a la presència de salaris diferents. De la mateixa manera, les diferències en els requeriments educatius i de qualificació professional dels diferents llocs de treball també haurien d'anar acompanyades de remuneracions diferents. En general, els treballadors més qualificats reben un salari més elevat. És el que s'anomena la prima salarial associada al nivell educatiu. Tot depèn, però, de les característiques del lloc de treball i de la correspondència entre les qualificacions formals del treballador i els coneixements i habilitats requerits per desenvolupar correctament les tasques assignades.

Alhora, determinats llocs de treball que exigeixen coneixements tècnics molt especialitzats poden oferir remuneracions elevades als treballadors que disposen d'aquesta expertesa, encara que no presentin necessàriament nivells educatius molt elevats. Els salaris acostumen a augmentar també d'acord amb l'experiència del treballador, amb independència del seu nivell educatiu. Al seu torn, el salari mitjà sovint també està determinat per les característiques del contracte laboral, de manera que en un mercat laboral molt segmentat per la presència d'un nombre important de contractació temporal, les diferències salarials poden ser importants fins i tot entre treballadors amb nivells educatius similars.

Les èpoques d'elevada immigració, com la registrada a Espanya en el període 1995-2005, sovint donen lloc també a l'aparició d'una bretxa salarial més gran, en aquest cas originada per un diferencial en les remuneracions percebudes entre treballadors en funció del seu país d'origen. En la mesura, a més, que freqüentment la població immigrant ocupa llocs de treball de baixa qualificació que són poc atractius per la població nativa i que ho fan percebent unes rendes comparativament més petites, la desigualtat salarial augmenta en la societat.

Finalment, l'economia espanyola també es caracteritza per una bretxa salarial associada al gènere. És a dir, el salari mitjà percebut per les dones que treballen és inferior a l'ingressat pels homes ocupats en el mercat laboral. En part, aquest diferencial es pot correspondre al fet que algunes tasques menys remunerades són ocupades majoritàriament per dones o a la presència més gran de la població femenina en les modalitats de contractació temporals i a temps parcial, que també presenten remuneracions inferiors. Però un cop es comparen remuneracions de llocs de treball similars, el diferencial salarial persisteix. En la mesura que la presència de dones en els càrrecs directius del teixit empresarial i de l'Administració pública a Espanya és sensiblement inferior, cal ponderar per tant l'efecte potencial d'altres factors que poden afectar la progressió professional, com podria ser el cas d'una distinta ponderació de la conciliació laboral i familiar o la presència d'un cert biaix cultural sustentat en estereotips de gènere.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

Cal tenir present també que en els períodes de fort ajust de la població ocupada, com el cas de la recessió derivada de la crisi financera, abandonen massivament el mercat laboral els treballadors dels sectors més afectats per la davallada en la demanda, sobretot els que tenen condicions laborals més precàries o menys estables i que no són necessàriament els de menys qualificació i remuneració. Sovint, aquest ajust notable de l'ocupació en el mercat laboral s'acompanya de canvis regulatoris orientats a assolir una flexibilitat laboral més gran que sovint donen lloc, un cop reactivada l'economia, a la creació de nous llocs de treball amb menys remuneració i condicions de contractació menys estables. Aquest efecte agreuja la dispersió salarial existent. Una bona mostra d'aquest fet el representa l'increment del pes dels treballadors que cobren el salari mínim, abans i després de la Gran Recessió.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

Tots aquests factors donen lloc, per tant, a una dinàmica salarial poc estable i, en qualsevol cas, a uns nivells retributius sensiblement inferiors a la mitjana europea.

Finalment, l'avenç cap a una distribució més equitativa de la renda entre les famílies també pot estar afectada per les diferències entre els nivells de productivitat, tant entre les diferents activitats econòmiques com també entre les empreses i els territoris. De la mateixa manera que hi ha sectors econòmics

més intensius en capital i tecnologia, també hi ha empreses amb més capacitat per desenvolupar innovacions i assimilar els nous coneixements i territoris amb millors dotacions de factors de competitivitat i més capacitat per desenvolupar o atraure activitats econòmiques de més valor afegit. Cadascun d'aquests factors influeix en la capacitat d'obtenir un ingrés potencialment més elevat. L'especialització i el lloc de treball no són neutrals en la captació d'una renda més alta.

3. Distribució territorial

La preocupació pel que s'anomena la convergència regional és un objectiu constant de la política de reequilibri territorial, en una economia que presenta profundes diferències en el nivell de renda per habitant entre les seves diferents comunitats autònomes. L'evolució de la renda per habitant depèn essencialment de dos factors:

- D'una banda, l'evolució ocupada en el mercat laboral.
- De l'altra, el comportament de la productivitat de la població ocupada.

Les diferències en les taxes d'ocupació i la productivitat laboral ens ajuden, així, a analitzar la dispersió en la distribució territorial de la renda. Fins al final de la dècada dels setanta, es va produir una apreciable equiparació en les rendes per càpita entre les comunitats autònomes espanyoles. Un dels principals factors determinants d'aquesta trajectòria de convergència va ser la mobilitat territorial del factor treball, des de les regions de menys renda cap a les regions més riques. També va afavorir aquest procés de convergència la progressiva aproximació de les estructures productives, amb una reducció del pes de les activitats de menys productivitat, en particular l'agricultura, en moltes economies regionals.

Posteriorment, la crisi energètica i l'estancament econòmic de l'inici dels vuitanta van aturar aquest procés. Des de l'adhesió a la Unió Europea fins a l'arribada de l'euro, la dispersió en la distribució territorial de les rendes gairebé no es va modificar. Ni l'esforç de l'Administració central de l'Estat en polítiques redistributives de la renda i en polítiques d'inversió orientades al desenvolupament regional, ni tampoc el suport comunitari mitjançant els fons estructurals i els fons de cohesió van induir una davallada significativa de la desigualtat en la distribució regional de les rendes per habitant.

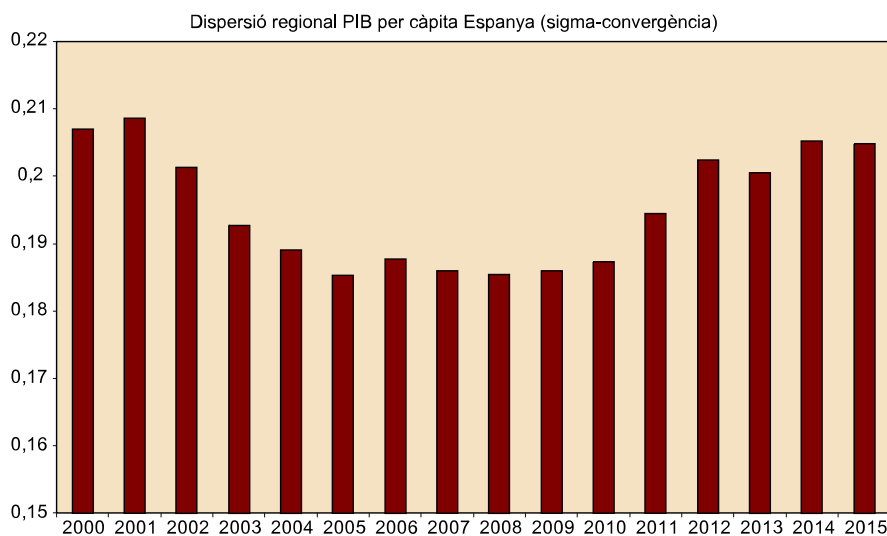
El progrés de convergència va tornar a accelerar-se de manera sensible durant el cicle econòmic expansiu posterior a les devaluacions de la pesseta del període 1993-1995. Tant la reactivació de l'activitat industrial com, sobretot, l'expansió del sector de la construcció i la inversió immobiliària, molt intensiu en mà d'obra, afavoreixen la disminució de les desigualtats territorials. La reducció de la dispersió resulta d'una utilització més gran del factor treball en les comunitats amb menys taxa d'ocupació mentre que, en canvi, no s'observen avenços significatius pel que fa als nivells de productivitat laboral.

El procés de reducció de les disparitats s'atura i reverteix durant els anys de crisi financera. En aquest període, s'observa un creixement de la desigualtat territorial originat per un millor comportament econòmic per part de les re-

gions de més renda. Aquest resultat, comparativament més favorable, pot ser conseqüència de la seva especialització productiva més favorable, amb una presència més gran d'activitats econòmiques intensives en tecnologia i coneixements avançats, i de la seva orientació més gran cap als mercats internacionals, que els ha permès aprofitar l'impuls favorable de la reactivació de la demanda exterior.

El gràfic ens mostra l'evolució de la dispersió en la renda per habitant entre les diferents comunitats autònomes. Per mesurar la desigualtat territorial, utilitzem com a indicador de dispersió l'anomenada *convergència-sigma*.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

Com es calcula la convergència-sigma?

S'obté a partir del procediment de càlcul següent:

$$\sigma_t = \left(\frac{\sum_i (\ln \text{PIB}_{it} - \ln \text{PIB}_t)^2}{n} \right)^{1/2}$$

On PIB_{it} és el PIB per càpita de la comunitat i en l'any t , mentre que PIB_t identifica el PIB per càpita de l'economia espanyola en el mateix any, que es correspon amb una mitjana ponderada (segons la població) dels PIB per càpita regionals.

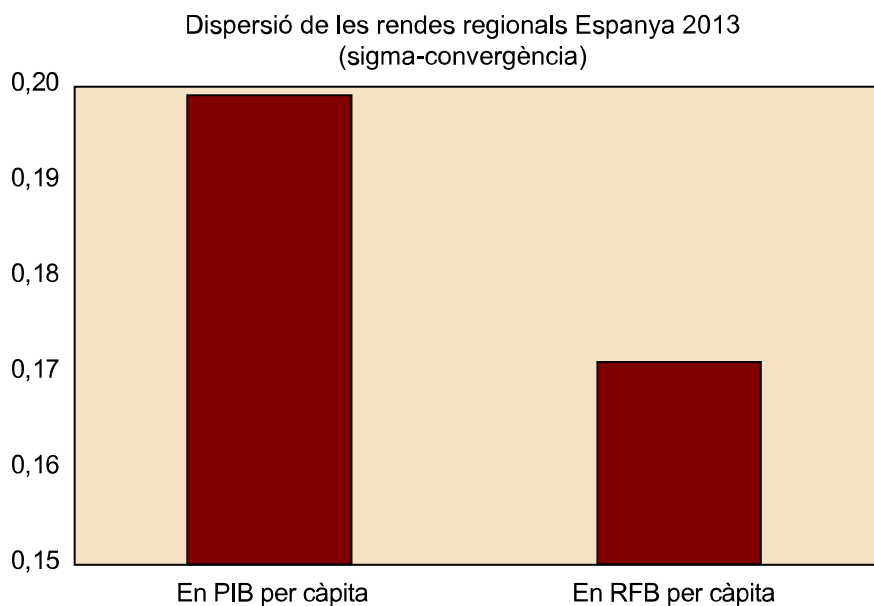
Existeixen, doncs, elements de resistència que dificulten la convergència regional. Alguns d'ells estan associats a l'esgotament dels factors que en el passat van propiciar una aproximació més gran entre les rendes de les diferents comunitats autònomes, mentre que d'altres es corresponen amb diferències en les característiques intrínseques de les economies regionals.

Les possibilitats de convergència es veuen afectades, a més, per la pèrdua d'autonomia de política econòmica derivada de l'accés a la Unió Monetària Europea i per l'absència de centralització de les polítiques de reequilibri territorial a la Unió Europea. La política fiscal pot ser un instrument eficaç de convergència regional, ja que mitjançant la inversió pública promou una ca-

pitalització més gran de les regions de menys renda i estimula un creixement més gran de la seva productivitat. En el context de l'eurozona, però, els marges d'actuació disponibles són limitats i, en absència d'una ambiciosa política regional a escala europea, l'esforç recau, dins de cada país membre, principalment en les regions de més renda. Aquest fet genera distorsions i greuges comparatius entre regions europees que pertanyen a països diferents i que, malgrat presentar nivells de renda per càpita similars, mantenen saldos fiscals molt diferents en les seves relacions amb l'administració central del seu Estat. Alternativament, l'opció europea va ser implementar polítiques de cohesió i desenvolupament regional, preferentment orientades a les regions de menys renda o més nivells d'atur. L'ampliació del procés d'integració europeu cap a economies del centre d'Europa de menys nivell de renda ha limitat molt les expectatives futures de les comunitats autònomes espanyoles de continuar obtenint un generós flux d'ingressos procedents d'aquests programes. De la mateixa manera, la utilització d'aquests fons en el passat, aliena sovint a consideracions de rendibilitat econòmica i social, ha donat lloc a una capitalització més gran en forma d'infraestructures de transport i comunicacions a les regions més endarrerides, però amb resultats magres en termes de millora de la productivitat.

Com s'ha indicat, l'afluència de fluxos migratoris cap a les regions de més renda va ser en el passat un factor que va propiciar l'aproximació en les rendes per habitant. El procés s'esgotà essencialment per dos motius principals: les ineficiències del mercat d'habitatge i els efectes de la mateixa política redistributiva.

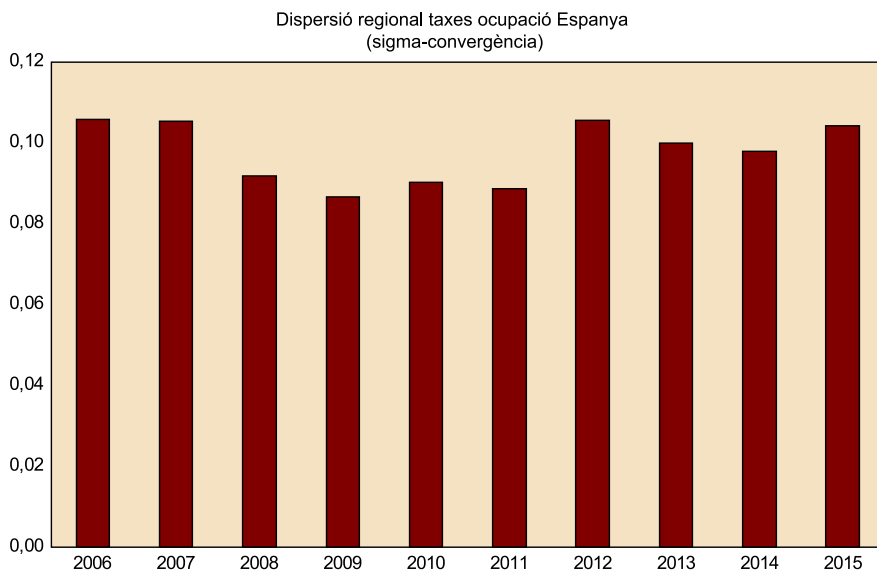
Efectivament, la política redistributiva ha pogut ser un dels elements determinants en la desacceleració de la mobilitat laboral, ja que l'acció del govern mitjançant els impostos i les prestacions socials redueix sensiblement la dispersió territorial en termes de renda familiar disponible. El gràfic ens mostra com les diferències geogràfiques són molt inferiors quan, en lloc del PIB per habitant, es té en compte la renda disponible per càpita. És a dir, tenint en compte com els impostos i les cotitzacions pagats i les prestacions i transferències ingressades afecten la capacitat de despesa de cada família. A tall d'exemple, l'any 2013 l'acció de la política fiscal permetia reduir en més d'un 14 % la dispersió en els ingressos. Si a la renda familiar disponible s'afegeixen a més les transferències socials en espècie procedents dels béns i serveis percebuts per les famílies i que són proveïts per part de les administracions públiques, la disparitat territorial es redueix en un 10 % addicional. En aquestes condicions d'intensa redistribució territorial, l'incentiu a la mobilitat és molt més petit.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

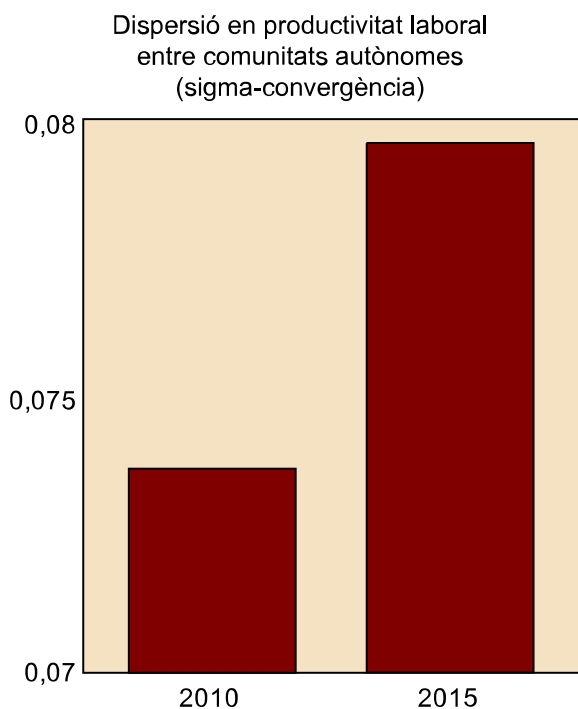
De la mateixa manera, el procés de canvi estructural amb la transició de les comunitats de menys renda cap a activitats més intensives de coneixement i amb més productivitat va generar bons resultats en termes de convergència regional, però el seu efecte necessàriament es dilueix en el temps quan les estructures productives han arribat ja a uns nivells de similitud apreciables. Aquesta equiparació va estar protagonitzada principalment pel transvasament d'ocupació des del sector agrícola. En la mesura que les comunitats autònomes més pobres presentaven un grau més gran d'especialització en aquestes activitats, el canvi d'especialització va afavorir la millora de les rendes regionals. El mateix procés d'obertura exterior, amb l'arribada d'inversió directa exterior, també va estimular una aproximació més gran entre les estructures productives de les comunitats autònomes, però els seus efectes, ja a partir de la dècada dels anys noranta, han anat perdent intensitat quan el pes de les activitats del sector primari en el PIB ja va arribar a nivells molt baixos.

Tampoc afavoreixen una equitat territorial més gran les diferències entre comunitats autònomes pel que fa a la participació en el mercat de treball. Les diferències en les taxes d'atur i d'ocupació són apreciables, i han esdevingut encara molt més significatives en la recessió derivada de la crisi financera. Les oportunitats d'ocupació laboral són distintes entre comunitats autònomes.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

A més, el valor dels llocs de treball generats també és diferent, de forma que les desigualtats en els nivells de productivitat laboral entre comunitats autònomes també són apreciables. Aquestes diferències no es deuen tant a grans disparitats en les especialitzacions productives regionals com, principalment, a factors de caràcter territorial, vinculats al nivell general de productivitat de cada territori. Una dotació favorable en factors productius com el capital humà, el capital tecnològic o les infraestructures de transport i comunicacions afavoreix una productivitat més gran de les inversions localitzades a aquest territori. I no només les diferències en la capitalització originen diferències de productivitat: el rendiment de les inversions en capital físic, tecnològic o humà també és diferent a cada regió en funció de la dotació existent, de l'expertesa acumulada, de la capacitat per a fer-ne un ús eficient o de la incidència de factors institucionals. Per tant, encara que les estructures productives de dues regions arribessin a ser idèntiques i disposessin de la mateixa dotació de capital, les diferències en productivitat continuarien existint.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

També cal tenir present la creixent importància que l'aplicació de nous coneixements i de les tecnologies digitals a la producció i la comercialització està tenint en l'evolució de la productivitat. La transició cap a una economia basada en el coneixement és un procés que no és neutral entre empreses i llocs de treball i, per tant, tampoc no ho és entre territoris. Aquest procés d'adaptació al canvi tecnològic presenta profundes diferències entre comunitats autònomes. No en la dotació d'equipaments, sinó en el seu ús estratègic per a la millora de la productivitat del treball i la competitivitat empresarial. En els darrers anys, es posa de manifest una tendència a la dispersió en la distribució en el territori de les empreses i activitats més intensives en coneixements, la qual cosa clarament amenaça el potencial de convergència, ja que es tracta de les activitats que presenten nivells de productivitat més elevats.

Com a resultat d'aquests trets evolutius, sembla que les pautes de localització geogràfica de les activitats econòmiques condueixen a una certa estratificació regional que limita el procés de canvi estructural necessari per a la convergència. Es manifesta una clara dualitat entre unes comunitats autònomes que mostren una limitada capacitat d'atracció de les activitats més dinàmiques, en contraposició amb el desenvolupament de forts avantatges locacionals per part d'altres comunitats autònomes. Així:

- Les activitats que requereixen més quantitat de nous coneixements s'acostumen a localitzar en la proximitat de grans àrees econòmiques, denses en activitat i amb un grau més gran de diversitat productiva que afavoreixi l'aprofitament les anomenades economies d'urbanització. És a dir, dels efectes econòmics favorables per a la productivitat que estan associats al flux i transvasament de nous coneixements i informació estratègi-

ca que prové d'entorns dinàmics i creatius, amb una elevada diversitat d'activitats i amb la proximitat a infraestructures de transport i comunicacions de qualitat.

- D'altra banda, les activitats de serveis amb més valor afegit i que mostren un dinamisme important de la seva productivitat també busquen la proximitat de grans mercats de demanda, per remunerar més fàcilment les inversions associades a la implantació de noves tecnologies, alhora que també cerquen la proximitat amb els centres de decisió política.
- Finalment, les activitats manufactureres més madures tendeixen a concentrar la seva localització en àrees de forta especialització, baix cost i bona accessibilitat als seus mercats, tant de clients com de proveïdors, en el marc d'una necessària reorganització interna per integrar-se en les grans cadenes globals de valor.

De fet, una comunitat autònoma de renda elevada disposa de més avantatges competitius per aglutinar en el seu interior tot aquest tipus d'activitats més productives, perquè a l'atractiu de la seva diversitat hi afegeix l'avantatge que ofereix el seu potencial més gran de demanda. En canvi, poden ser problemàtiques les pautes d'especialització d'economies tradicionalment industrials i poc diversificades, atrapades en un escenari de baix dinamisme econòmic.

Per tant, la resistència a la convergència ja no està associada a la dependència agrícola del passat. Actualment, l'especialització en manufactures poc intenses en coneixement també afecta el potencial de creixement d'una comunitat autònoma. És el cas d'alguns forts processos d'especialització productiva, sustentats en l'objectiu d'esdevenir clústers de referència en un àmbit nacional o internacional, que es van desenvolupar molt anteriorment a l'obertura exterior i que ara pateixen les conseqüències de la competència global.